

Abdülhakim Arvâsî ve Tasavvuf Anlayışı

Nuran ÇETİN*

Giriş

Tasavvuf tarihinin son dönem mutasavvıflarından olan, Osmanlı'nın yıkılışını ve Cumhuriyet'in kuruluşunu tecrübe eden Abdülhakim Arvâsî'nin yaşadığı yıllar (1865-1943) her alanda olduğu gibi tasavvufi açıdan da hızlı değişmelerin gözlemlendiği bir sürece tekabül etmektedir. Abdülhakim Arvâsî'nin hayatı ve tasavvufî görüşlerini ihtiva eden bu yazımızda, müellifimizi eserleri ile ve hayatına dair Hüseyin Vassâf'a verdiği bilgilerle ayrıca yakın çevresindeki isimlerden biri olan Necip Fazıl Kısakürek'in onunla ilgili edindiği izlenimlerle tanıtmaya çalıştık.

Nakşebendiyye tarikatının Hâlidiyye koluna mensup olan Abdülhakim Arvâsî'nin biri *Râbita-i Şerîfe* diğeri *er-Riyâzü't-Tasavvufiyye* olmak üzere tasavvufa dâir kaleme aldığı iki matbû eseri bulunmaktadır. Bunların dışında muhtelif vesilelerle görüş ve düşüncelerini beyan ettiği risâle ve mektupları vardır. Süleyman Kuku *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyâtı*, Hüseyin Hilmi Işık *Tâm İlmihâl Se'âdet-i Ebediyye* adlı eserlerinde söz konusu bu risâle ve mektuplara yer vermiştir. Asıl nüshaları elimizde olmadığı için zikredilen eserlerden Abdülhakim Arvâsî'nin risâle ve mektuplarına ulaştık.

I. Dünya Savaşı'nın olduğu yıllarda (1914-1918) Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ruslar tarafından işgâl edilmesiyle Abdülhakim Arvâsî, âilesi ile memleketi Van-Başkale'den göç etmek zorunda kaldı. Musul, Adana ve Eskişehir üzerinden uzun süren yolculuklardan sonra 1919 yılında İstanbul'a geldi. Eyüp semtinin Haliç'e bakan kısmında yer alan Kâşgarî Tekkesi'nde son postnişin olarak meşîhat makamına geçti. 1925 yılına kadar tarikat faaliyetlerini devam ettirdi. Bununla birlikte o, Medresetü'l-Mütehassisîn'de (Süleymaniye Medresesi) tasavvuf müderrisi olarak görev üstlendi.

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (nuran.cetin@amasya.edu.tr)

I. Hayatı

Abdülhakim Arvâsî'nin dedeleri, 1258 yılında Hülâgû, Bağdat'ı istilâ ettiği için Musul'a hicret etmişler, oradan Şanlıurfa, Bitlis ve Mısır'a gitmişlerdir. Ailenin büyük oğlu Molla Muhammed Arvâsî Hakkâri'ye giderek, burada evlenmiştir. Bir süre sonra âilesi ile Hakkâri'den Van'a gelip, şehrin güney kesiminde yüksek dağlar arasında geçidi zor bir mahalde bir köy kurmuştur.¹ "Arvas" adını verdikleri bu köye iki katlı câmî ve büyük bir dergâh inşâ ettirmişlerdir. Kâdirî tarikatına mensup ve yıllarca tadrîs-i ulûm ile meşgûl olan söz konusu âile, "Arvâs Seyyidleri" adıyla da tanınmış olup, altı yüz yıldan beri varlığını devam ettirerek günümüze kadar gelmiştir.²

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde Abdülhakim Arvâsî'ye yer vermek amacıyla, biyografisini öğrenmek üzere kendisine bazı sorular yönelmiştir.³ Hüseyin Vassâf, ilk olarak ona isminin mânâ ve hikmetini sormuştur. Abdülhakim Arvâsî'nin verdiği cevaba göre, babası Seyyid Mustafa Efendi'nin Hindistanlı âlim Abdülhakîm Siyâlkutî'ye büyük bir muhabbeti vardı. Kendisi de Nakşî şeyhi olan Seyyid Mustafa Efendi, zâhirî ve bâtinî ilimlerde önde olan bu zâtın adını çocuğuna vererek, onun gibi yetişmesini arzu etmiştir. Bununla birlikte oğlunun doğduğu gece Seyyid Tâhâ Efendi'nin küçük kardeşi Seyyid Abdülhakim Efendi'nin evlerinde misafir oluşu gibi nedenlerle Abdülhakim ismini vermeyi uygun görmüştür.⁴

Abdülhakim Arvâsî, Mustafa Efendi'nin en büyük ve en bilgili oğlu olduğu için kendisine "Seyyid" denilmiştir.⁵ Lakabı ise "Manzûr-i nazar-ı pîrân-ı kirâm"dır.⁶ Soyu anne tarafından Abdülkâdir Geylânî'ye dayanmakta olup,⁷

1 Belirtilen köy, Van'a bağlı Mükûs kazasındadır. Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakîm Arvâsî'nin Külliyyâtı*, İstanbul: Damra Yay., [ts.], I, 178.

2 Kuku, *age*, I, 176-177; Abdullatif Uyan, *Menkibelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Berekat Yay., 1983, I, 37; Nihat Azamat, "Abdülhakim Arvâsî", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 211.

3 Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul: Toker Yay., 1969, s. 258-271; Uyan, *age*, I, 36-51; Kuku, *age*, I, 174-206. Bu eserlerde Hüseyin Vassâf'ın Arvâsî'ye yönelttiği sorular ve cevapları yer almaktadır. Daha genişçe verildiği için, Süleyman Kuku'nun *Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserini tercih ettik.

4 Kuku, *age*, I, 174-175.

5 Kuku, *age*, I, 175.

6 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no: 2306, II, 59.

7 Azamat, "agm", *DİA*, I, 211; İbrahim Baz, "Seyyid Abdülhakim Arvâsî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yay. 1996, s. 408.

Şeyh Kâsım-ı Bağdâdî'ye bağlı "Arvâsi" âilesindedir.⁸ Abdülhakim Arvâsi'nin baba ve dedeleri ilim sahibi kişilerdir. Dedelerinden Seyyid Abdurrahman yüksek derecedeki ilmî seviyesinden dolayı "Âlim-i Arvâsi" adıyla tanınmıştır. Dedelerinden bir diğeri Seyyid Cemâleddin, ilimî otoritesinden dolayı "Âlim-i dinî" lakabıyla anılmıştır.⁹ Bulunduğu ortam itibâriyle Abdülhakim Arvâsi'nin yetişmesinde âile çevresinin büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Abdülhakim Arvâsi 1281/1865 yılında¹⁰ vaktiyle Hakkârî'ye, günümüzde Van'a bağlı Başkale kazasında doğdu.¹¹ Babası Seyyid Mustafa Efendi'nin dokuz oğlu, iki kızı vardı. En büyük oğlu ise Abdülhakim'dir.¹² Seyyid Mustafa Efendi, Mevlânâ Hâlid el-Bagdâdî'nin müridi Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'nin halifesi idi. Abdülhakim Arvâsi, ilk dînî tahsilini ise babasından aldı. İbtidâî ve Rüşdiyye'yi memleketi Van'a bağlı Başkale'de tamamladı. Sonrasında başta Irak olmak üzere, Van civârında bulunan ilmî seviyesi yüksek, zamanının tanınmış âlimlerinden sarf, nahiv, lügat, mantık, beyân, meâni, bedî, kelâm, fıkıh, hadis, fıkıh usûlü, tefsir, tasavvuf, isbât-ı vâcib, riyâziyye, hendese, geometri, astronomi gibi dînî ve fen ilimlerinde icâzet aldı. Seyyid Tâhâ'nın medfûn bulunduğu Hakkârî'nin Şemdinli ilçesine bağlı Nehrî kasabasında tahsiline devam ederken, Ramazan-ı şerifi geçirmek için âilesinin yanına memleketine geldiği sırada Abdülhakim Arvâsi, Hz. Peygamber'i rüyasında gördü. Bu rüyasından sonra ilim tahsiline daha fazla ehemmiyet verdi.¹³

Bilindiği üzere Abdülhakim Arvâsi'nin tahsil hayatında en önemli hocası Seyyid Fehim Efendi'dir. Rivâyete göre Fehim Efendi, Hz. Peygamber'i rüyasında görmüş, kendisine "Abdülhakim'nin terbiyesinde kusur etme!" buyurmuştur. Bundan dolayı hocası, Abdülhakim Arvâsi'nin mükemmel bir şekilde yetişmesi için büyük gayret göstermiştir.¹⁴

Türkçe, Arapça ve Farsçaya vâkıf olan Abdülhakim Arvâsi,¹⁵ 1300/1882

8 Uyan, *age*, I, 37.

9 Taha Üçışık, "Seyyid Abdülhakim Arvâsi", *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, İstanbul: Vefa Yay., 1993, s. 342.

10 Vassâf, *Sefîne*, II, 59.

11 Kuku, *age*, I, 176.

12 Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*, İstanbul: Işık Kitabevi, 1968, s. 905.

13 Kuku, *age*, I, 178-182.

14 Üçışık, *age*, s. 343; Necip Fazıl Kısakürek, *Başbuğ Velilerden 33 Altın Sisile*, İstanbul 1993, s. 348.

15 Vassâf, *Sefîne*, II, 59-60.

yılında tahsilini tamamlamasının ardından memleketi Başkale'ye geri döndü. Kendisine kalan mirasla burada bir medrese yaptırdı. Ayrıca mevcut kitaplara ilavede bulunarak zengin bir kütüphane oluşturdu. İlim tahsili için gelen öğrencilerin yemek, giyim, barınma, yakıt gibi masraflarını kendisi karşılamak sûretiyle yirmi dokuz yıl medresede muallimlik yaptı. Pek çok insanın yetişmesinde katkıda bulundu. Mezun ettiği öğrencileri vilâyet, köy ve kasabalara hatta İran sınır boylarına irşâd için gönderdi. Yöre halkının birtakım bâtil inançlara sapmaması için büyük gayret gösterdi.¹⁶ Zâhirî ilimlerdeki üstün başarısının yanı sıra bâtinî ilimlerde de muvaffak olan Abdülhakim Arvâsî, her iki alandaki çalışmalarında birinin diğerine mâni olmadığını, aksine bu iki farklı alanın birbirine yardımcı olduğunu ifade etmektedir.¹⁷

Abdülhakim Arvâsî'nin dedeleri Kâdiriyye ve Çiştîyye tarîkatına müntesibdir. Fakat Arvâsî sülâlesinin önde gelenleri, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye bağlanarak Hâlidî kola yöneldiler. Abdülhakim Arvâsî de 1295/1878 yılında Seyyid Fehim Efendi'ye bağlanarak Nakşbendîliğin Hâlidîyye koluna intisâb etti. Abdülhakim Arvâsî, 1300/1882 yılında zâhirî ilimlerden icâzet almasından sonra 1305/1887 yılında mürişidi Seyyid Fehim Efendi tarafından kendisine halifelik verildi.¹⁸ Nakşbendîyye, Kübrevîyye, Sühreverdîyye, Kâdiriyye, Çiştîyye tarîkatlarından hilâfet alan Abdülhakim Arvâsî, Üveysiyyü'l-meşreb bir zât idi.¹⁹ Kendisi Şâfi mezhebinden olmakla birlikte Hanefî mezhebine de riâyet ederdi.²⁰

Zâhirî ve bâtinî ilimlerde göstermiş olduğu gayretler, bir süre sonra kesintiye uğradı. Çünkü I. Dünya Savaşı'nın başlarında 1332/1913 yılında Rusların Doğu bölgelerini istilâ etmesi üzerine bundan güç alan Ermeniler, Rusların yardımıyla ayaklanarak Müslüman halkın mallarını yağmalamaya başladılar. Çarşı, medrese, mektep, câmi ve mescdileri yaktılar.²¹ Bu esnada Abdülhakim Arvâsî'nin kurduğu çoğu el yazmalardan müteşekkil üç bin kadar esere sahip olan kütüphane yakıldı ve inşâ ettirdiği medrese yıkıldı. Bununla birlikte Abdülhakim Arvâsî, savaş esnasında talebe ve

16 Kuku, *age*, I, 178-179.

17 Kuku, *age*, I, 186.

18 Uyan, *age*, I, 41-42.

19 Vassâf, *Sefîne*, II, 59.

20 Üçışık, *age*, s. 341.

21 Kuku, *age*, I, 190.

yakınlarından pek çoğunu kaybetti.²² Bu durum karşısında Abdülhakim Arvâsi'nin âile efrâdı ve yakınları, civâr köylere göç etmek zorunda kaldı. On gün sonra kasaba geri alınınca, evlerine geri döndüler. 1332/1913 yılında Rus ve Ermeni birlikleri tekrar Doğu bölgelerini işgal etmeye başladı. Bu durum karşısında hükümet, aldığı "Tehcir Kanunu" ile kasabanın boşaltılmasını istedi. Bunun üzerine Abdülhakim Arvâsi, yüz elli kişilik akraba, âile ve yakınlarıyla daha emin bir yere göç etmek için memleketinden ayrıldı. Bağdat'a yerleşmek amacıyla yola çıkan âile Revândiz'e geldi, üç ay burada kaldı. Oradan Erbil yoluyla Musul'a ulaştı. Abdülhakim Arvâsi bu zorlu yolculuk esnasında dağ başlarında, orman köylerinde, yol güzergâhlarında yakınlarından pek çoğunu kaybetti. Bağdat civarında şiddetli çarpışmalar sürdüğü için, bir buçuk yıl Musul'da kaldı.²³ 1334/1915 yılında Musul'da buldukları sırada, Abdülhakim Arvâsi Sason kazasına müftü olarak tayin edildi. O günün zor şartlarında memuriyette kalmak yerine, aktif olarak savaşa katılmayı tercih ettiği için, kısa bir süre sonra müftülük görevinden ayrıldı. Savaş sırasında gösterdiği üstün hizmetler nedeniyle meşihat tarafından ilmî rütbe ve maaş ile taltif edildi.²⁴

Musul'da kıtlık, kuraklık ve sefaletin ortaya çıkması üzerine, Abdülhakim Arvâsi, yüz elli kişilik âile fertlerinden sağ kalan altmış altı kişiyle Adana'ya kadar geldi. Bir buçuk yıl Adana'da ikamet etti.²⁵ Adana'da bulunduğu süre içinde kendisine devlet tarafından maddî yardımlar yapıldı. Harbiye Nezâreti Tahrîrat Dairesi Şifre Kalemî'nden Adana'ya çekilen telgraf metninde ilgili ifadeler yer almaktadır.²⁶

22 Uyan, *age*, I, 38-39.

23 Uyan, *age*, I, 43-45.

24 Sadık Albayrak, *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul: Medrese Yay., 1979, s. 160.

25 Uyan, *age*, I, 45.

26 Harbiye Nezâreti Tahrîrat Dairesi Şifre Kalemî'nden Adana vilâyetine çekilen telgraf metinlerinde, Abdülhakim ve Tefvik Beylere üç bin kuruşun Osmanlı Bankası'na yatırıldığı ifade edilmiştir. "Harbiye Nezâreti Şifre Kalemî Adana Vilayetine Nâminıza Bank-ı Osmânî telgraf poliçesiyle mürsel 3000 kuruş Seyyid Abdülhakim ve Tefvik Beylere münâsefeten ve Mart 34 muhassesâtı olarak verilen senetlerin irsâl buyrulmuş. 19/6/1334 Harbiye Nezâreti nâmına Kâzım" BOA. DH. ŞFR. Dosya nr. 88, Belge nr. 180. "Harbiye Nezâreti Tahrîrat Dairesi Şifre Kalemî, Adana vilâyetine keşide olunacak şifre Nâminıza bank-ı Osmânî telgraf poliçesiyle mürsel 3000 kuruş Seyyid Abdülhakim ve Tefvik Beylere Nisan 334 tahsisâtı olarak münâsefeten taksim ve itâsıyla senedlerinin irsâl buyrulması 25 Mayıs 1334, Harbiye Nezâreti nâmına Kâzım" BOA. DH. ŞFR. Dosya nr. 87, Belge nr. 293, Aynı birimden çekilen bir diğer telgraf metninde sadece Abdülhakim Arvâsi'nin şahsına olmak üzere 1500 kuruşun adı geçen bankaya yatırıldığı bildirilmiştir. "Harbiye Nezâreti Tahrîrat Dairesi Şifre Kalemî,

Halep'in düşmesi üzerine Adana'nın da işgale uğrayabileceği ihtimaliyle sağ kalan 20 kişilik âile fertleri, buradan Eskişehir'e gitti. Yorucu yolculuğun ardından 1337/1919 yılında İstanbul'a ulaştı.²⁷ Abdülhakim Arvâsî ve âilesi Evkaf Nâzırı Hayri Efendi'nin uygun görmesi ile kısa bir süre Eyüp'teki Yazılı Medrese'de ikâmet etti.²⁸ Abdülhakim Arvâsî bu zorunlu göç hâricinde ilim tahsili, vaaz, sohbet, hac ve hicret gibi muhtelif nedenlerle Van, Doğu Bâyezid, Eleşkird, Musul, Mısır, İskenderiye, Rıbat, Tanta, İsmailiye, Süveyş, Cidde, Şam, Halep, Beyrut, Lübnan, Humus, Erzurum, Trabzon, Tiflis, Batum... vb. civar şehirlere seyahatlerde bulundu. Gittiği yerlerde âlim ve meşâyih ile görüşen Abdülhakim Arvâsî, vaaz ve irşadlarına buralarda devam etti.²⁹ 1315/1897 ve 1325/1907 senelerinde ise iki kere hacca gitti.³⁰

Kâşgarî Tekkesi şeyhi Bahâeddin Efendi, vefat ettiği için buradaki makam boşalınca, vekâleten Eyüp Hâtûniye Dergâhı şeyhi Sâdeddin Ceylân Efendi, kısa bir süre meşihatta bulundu.³¹ Ardından Abdülhakim Arvâsî, Kâşgarî Dergâhı şeyhliğine asaleten tayin edildi. Dergâhtaki şeyhlik görevinin yanı sıra Kâşgarî Câmii'ndeki imâmlık ve hatiplik görevi yüz kuruş maaş ile kendisine verildi.³² Abdülhakim Arvâsî, âilesiyle tekkenin selâmlık kısmına yerleşti. Tekkenin harem dairesinde ise Bahâeddin Efendi'nin yaşlı annesi kalıyordu. Onun da vefatı akabinde Abdülhakim Arvâsî'nin kalabalık âilesi burada ikâmet etmeye başladı.³³

Adana vilâyetine keşide olunacak şifredir. Başkaleli Seyyid Abdülhakim Efendi'nin Eylül 34 senesi muhassesâtı olarak nâmınıza Bank-ı Osmâni telgraf poliçesiyle mürsel 1500 kuruşun mûmâ ileyhe itâsiyle alınacak senedin irsâli muhasebât 5285 27 Eylül 34 Harbiye Nâzırı, Ahmed İzzet" BOA. DH. ŞFR. Dosya nr. 92, Belge nr. 294; Harbiye Nezâreti Tahrîrât Dairesi Şifre Kalemî, Adana vilâyetine keşide olunacak şifredir, nâmınıza Bank-ı Osmâni telgraf poliçesiyle mürsel 1500 kuruşun Seyyid Abdülhakim Efendi'ye Temmuz 1334 muhassesâtı olarak itâsiyle alınacak senedin irsâli, 25 Ağustos 1334 Harbiye Nâzırı nâmına İsmail Hakki", BOA. DH. ŞFR. Dosya nr. 90, Belge nr. 218. Telgraf metinlerindeki bilgilere dayanarak zor savaş koşullarında dahi devletin şeyhleri ve ilim adamlarını unutmadığını onları maddî açıdan desteklediğini söyleyebiliriz. Her ne kadar son dönemlerde tekkeler bozulmaya uğramışsa da Abdülhakim Arvâsî gibi çok iyi yetişmiş şeyhlere olan ilgi devam etmiştir.

27 Kuku, *age*, I, 193; Vassâf, *Sefîne*, II, 60.

28 Kuku, *age*, I, 193.

29 Üçışık, *age*, s. 349; Uyan, *age*, I, 46- 47.

30 Vassâf, *Sefîne*, II, 60.

31 Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler*, İstanbul: Sebil Yay., 1967, s. 293.

32 Vassâf, *Sefîne*, II, 60; Kuku, *age*, s. 195.

33 Kuku, *age*, I, 195.

Abdülhakim Arvâsi, Hüseyin Vassaf'a geliri ile ilgili olarak, memuriyetinin olmadığını müderrislik ve şeyhlik maaşıyla, tekkeye verilen aylık on beş kilo pirinç, yirmi kilo fasulye, beş yüz kuruş et bedelini hem fakirlere dağıttığını hem de bununla âilesinin geçimini sağladığını ifade etmiştir.³⁴ 1925 yılına kadar görevine devam eden Abdülhakim Arvâsi, tekkeler kapatıldıktan sonra tarikatla ilgili faaliyetlerini bırakarak, evinde sohbetlerine devam etti.³⁵

Kâşgarî Tekkesi'ndeki görevinin yanı sıra Abdülhakim Arvâsi, o günkü üniversite statüsünde olan Süleymaniye Medresesi'ne (Medresetü'l-Mütehssisîn) tasavvuf müderrisi olarak görevlendirildi.³⁶ Bununla birlikte o, Vefa Lisesi'nde bir süre öğretmen olarak görev yaptı.³⁷ Tevhid-i Tedrisât Kanunu ve tekkelerin kapatılması ile ilgili kanun gereğince müderrislik ve şeyhlik görevi sona eren Abdülhakim Arvâsi, sonrasında Beyoğlu Ağa Câmii, Bâyezid, Fatih ve Eyüp Sultan gibi İstanbul'un muhtelif camilerinde vaaz ve irşâd faaliyetlerinde bulundu.³⁸

Hem âlim hem de mutasavvıf yönüyle önde olan Abdülhakim Arvâsi'ye son Osmanlı padişahı Sultan Vahdeddin, değer vermiş kendisine *Buhâri-i Şerif* ve rahle hediye etmiştir. Ayrıca birlikte Hırka-i Saadeti ziyaret etmişlerdir.³⁹

Abdülhakim Arvâsi, Menemen hâdisesinde ilgisi olduğu gerekçesiyle tutuklanarak Menemen'e gönderildi. Ancak bu olay ile herhangi bir irtibatının olmadığı anlaşılınca, 1930 yılında beratına karar verildi.⁴⁰ Abdülhakim Arvâsi'nin mahkemede söylediği şu sözler hayli ilginçtir: "Ben şeyh değilim ve o yüce mertebeye lâyık olmaktan uzağım; yok eğer şeyhlik, devrimizde gördüklerimin hâli ise ona da tenezzül etmekten münezzehim."⁴¹ Bu sözleriyle o, bir taraftan kendisi açısından mütevazılığın en güzel örneğini sergilerken diğer taraftan da devrindeki hak yoldan sapan şeyhlerin

34 Vassâf, *Sefîne*, II, 60.

35 Necip Fazıl, *Başbuğ Velilerden 33 Altın Sisile*, s. 362.

36 8 Zilkade 1337/1918 ve 5 Ağustos 1335/1916 tarihli "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye, Süleymâniye Medresesi'nde münhal olan hadîs-i şerif dersi müderrisliğine Debrelî Fâik Efendi, tasavvuf dersi müderrisliğine Hakkârî ulemâsından Abdülhakim Efendi... ta'yin olunmuştur." Bk. *Ceride-i İlmiyye*, sayı: 48, 1337, s. 1484. Vassâf, *Sefîne*, II, 60.

37 Hüseyin Hilmi Işık, *Eshâb-ı Kirâm*, İstanbul 1988, s. 291.

38 Uyan, *age*, I, 51.

39 Üçışık, *age*, s. 348.

40 Azamat, "agm", *DİA*, I, 211.

41 Necip Fazıl Kısakürek, *O ve Ben*, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2002, s. 208.

içler acısı hâlini dile getirmiştir. Kendisinin onlarla aynı ölçüde değerlendirilmemesini istemiştir. Mahkemede berat etmesinin ardından İstanbul'a gelen Abdülhakim Arvâsî, sohbetlerine tekrar kaldığı yerden devam etti.

Abdülhakim Arvâsî, 18.09.1943 tarihinde alınan karar gereği İzmir'e gönderildi ve bir süre burada kaldı. Daha sonra Ankara'ya gitmesine izin verildi. Hacı Bayram Câmii civarında bulunan yakını Seyyid Fârûk Işık'ın evinde on sekiz gün hasta yattı. Aynı yıl 27.11.1943 tarihinde Ankara'da vefat etti.⁴² Abdülhakim Arvâsî, daha sağlığında iken Bağlarbaşı'nda Şeyhülislâm Ârif Hikmet Efendi'nin kabrinin yanına mezarını hazırlattı. Vefatından sonra o günkü şartlar gereği cenazenin İstanbul'a nakledilmesine izin verilmediği için, Ankara'daki Bağlum mezarlığına defnedilmesi uygun görüldü.⁴³ Bağlum köyünde eski ilkokula yakın, etrafı demir parmaklıklı, üzerinde Arapça harflerle Abdülhakim Arvâsî'nin adı ve vefat tarihi yazılı olan kabir ona aittir.

Kanun çıkınca "Üçşık" soyadını alan⁴⁴ Abdülhakim Arvâsî'nin üç oğlu ve iki kızı vardı. Kızı Şefî'a hanım hicret yolunda Musul'da vefat etti. Oğlu Ahmed Enver Medenî, 1918 yılında hicret esnasında 18 yaşında Eskişehir'de dâr-ı bekâya irtihâl etti ve oraya defnedildi. İkinci oğlu Ahmed Neyyir Mekki, bir süre Üsküdar ve Kadıköy ilçelerinde müftülük görevinde bulundu. 1967 yılında vefat eden Ahmed Neyyir Mekki, Edirnekapı'daki kabristana defnedildi. Sonraki yıllarda Edirnekapı civarında yapılan çevre yol güzergâhı düzenlemeleri nedeniyle Ahmed Neyyir Mekki'nin defni, Ankara, Bağlum kazasında babası Abdülhakim Arvâsî'nin kabri yanına nakledildi. Üçüncü oğlu Ahmed Münir Efendi 1979 yılında İzmir'de vefat etti. Kabri, Ankara'da babasının yanındadır. Kızı Mâide Hanım, eski Van mebusu merhum Seyyid İbrahim Efendi'nin eşi idi.⁴⁵

Abdülhakim Arvâsî, kendisinden sonra yerine şeyh olabilecek kişiyi be-

42 Işık, *age*, s. 165-166; Necip Fazıl, *O ve Ben*, s. 215-216.

43 Abdülhakim Arvâsî'nin vefatı akabinde yakınları cenazenin nereye defnedileceğine karar veremezler. Tam bu sırada kim olduğu, nereden geldiği anlaşılamayan yaşlı bir adam eve gelir, şu cümleleri söyleyip oradan kaybolur: "Ankara civarında Bağlum isimli bir köy vardır. Oraya götürünüz, kendilerine en uygun yer orasıdır." Kimliği tespit edilemeyen bu meçhul kişinin ifadeleri doğrultusunda Abdülhakim Arvâsî, Ankara'daki Bağlum mezarlığına defnedilmiştir. Bk. Necip Fazıl, *age*, s. 217.

44 Necip Fazıl, *age*, s. 136.

45 Uyan, *age*, I, 35; Üçşık, *age*, s. 350-351.

lirledi ve Muhammed Sıddık Efendi'ye hilâfet verdi.⁴⁶ Aynı zamanda Van Müftüsü olan bu kişi, Ermeniler tarafından I. Dünya Savaşı sırasında şehid edildi. Mezkûr şahıs dışında bazı kimselere hatm-i haccêân yaptırma izni vermiştir; fakat hilâfet vermemiştir. Dolayısıyla kendisinden sonra tarikat silsilesi inkrâza uğramıştır.⁴⁷

Siyasete veya herhangi bir fırkaya dâhil olmayan, sadece irşâd hizmetiyle meşgûl olan Abdülhakim Arvâsi,⁴⁸ her hâlinin istikâmet üzere olması, mütevazı bir kişiliğe sahip olması, zâhiri ve bâtinî ilimlerde tasavvufun ince noktalarında derin vukûfiyeti sebebiyle Necip Fazıl Kısakürek ve Hüseyin Hilmi Işık gibi tanınmış şahsiyetler üzerinde büyük tesiri olmuştur.

Cumhuriyet döneminin önemli ilim, fikir ve sanat adamlarından biri olan Necip Fazıl Kısakürek'in kendisiyle tanışması,⁴⁹ ondan etkilenmesi, sohbetlerinde bulunması Abdülhakim Arvâsi'nin geniş kitleler tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Dönemin İslâmî oluşumları içinde yer alan "Büyük Doğu" diye adlandırılan hareket, Necip Fazıl Kısakürek'in Abdülhakim Arvâsi'den aldığı feyiz ile daha da güçlenmiştir. Abdülhakim Arvâsi diğer taraftan Hüseyin Hilmi Işık'ı yetiştirerek, Türkiye'deki İslâmî cereyanlara bir başka yönden katkıda bulunmuştur. Fakat Abdülhakim Arvâsi, bu şahısları yetiştirmiş olmasına rağmen, Necip Fazıl Kısakürek'e de Hüseyin Hilmi Işık'a da hilâfet vermemiştir. Bu kişiler mürşidlerinden almış oldukları feyizle İslâmî yolda merhaleler kat etmişler ve muhtelif alanlarda hizmette bulunmuşlardır.⁵⁰

1. Silsilesi

Abdülhakim Arvâsi'nin tarikat silsilesi mürşidi Seyyid Fehim, Seyyid Muhammed Sâlih ve Seyyid Tâhâ vasıtasıyla Nakşbendiye tarikatının Hâlidîyye kolunun kurucusu olan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşır.⁵¹

46 Vassâf, *Sefîne*, II, 60.

47 Uyan, *age*, I, 50-51; Necip Fazıl, *O ve Ben*, s. 211.

48 Arvâsi, Hüseyin Vassâf'a kendisi hakkında bilgi verirken şu ifadeleri dile getirir: "(...) Siyâset bilmem. Fırkalara nisbette bulunmadım. İrşâddan başka bir hizmetle mükellef değilim." Vassâf, *Sefîne*, II, 60.

49 Necip Fazıl Kısakürek, Abdülhakim Arvâsi ile ilgili ilk görüşmesini *O ve Ben* adlı eserinde dile getirmiştir. Bk. Necip Fazıl, *age*, s. 91-97.

50 Ahmet Güner, *Tarikatlar*, İstanbul 1986, s. 182-183.

51 Vassâf, *Sefîne*, II, 60.

Abdülhakim Arvâsî, “Zâhir ve bâtın ilimlerinde vasfedilmez sıfatlara sahip üstâdım Şeyh Seyyid Fehim icâzet verdi. O da şeyhi Seyyid Tâhâ’dan hilâfet-i mutlaka ile şereflendi.” diyerek Nakşbendiyye tarikatının Hâlidî koluna ait silsilesini şöyle vermiştir:⁵² 1. Hz. Peygamber, 2. Hz. Ebû Bekir Sıddîk, 3. Selmân-ı Fârisî, 4. Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir Sıddîk, 5. İmâm-ı Ca’fer Sâdık, 6. Sultan Bâyezid Bistâmî, 7. Şeyh Ebû Hasan Harakânî, 8. Ebû Ali Farmedî, 9. Mevlânâ Hâce Yûsuf Hemedânî, 10. Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî, 11. Hâce Ârif-i Rivegerî, 12. Şeyh Muhammed Encir-i Fagnevî, 13. Hâce Ali Râmitenî, 14. Hâce Muhammed Bâbâ Semmâsî, 15. Seyyid Emîr Külâl, 16. Hz. Şâh-ı Nakşbend Muhammed Bahâeddîn Buhârî, 17. Hâce Alâeddin Attâr, 18. Mevlânâ Ya’kûb Çerhî, 19. Hâce Ubeydullah Ahrâr, 20. Hâce Muhammed Zâhid, 21. Hâce Mevlânâ Dervîş Muhammed, 22. Mevlânâ Şeyh Hâcegî-i Emkenegî, 23. Mevlânâ Hâce Muhammed Bâkî Billâh, 24. Şeyh İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûk Sirhindî, 25. Şeyh Muhammed Ma’sûm, 26. Şeyh Seyfuddin, 27. Seyyid Nûr Muhammed Bedevânî, 28. Mazhar Cân-ı Cânân Şemsüddîn, 29. Abdullah Dehlevî, 30. Şeyh Mevlânâ Hâlid Bağdâdî, 31. Şeyh Seyyid Tâhâ-i Hakkârî, 32. Şeyh Seyyid Fehim Efendi, 33. Şeyh Seyyid Abdülhakim Arvâsî.

2. Nesebi

Abdülhakim Arvâsî’nin Hz. Ali’ye dayanan soyuşu isimlerden müteşekkildir.⁵³ İmâm-ı Ali, İmâm-ı Hüseyin, İmâm-ı Zeynelabidîn, Muhammed Bâkır, İmâm-ı Câfer-i Sâdık, Mûsâ Kâzım, Seyyid İmâm Ali Rızâ, Seyyid Mûsâ, Seyyid Ali Cevâd, Seyyid Muhammed, Seyyid Ali, Seyyid Hasan, Seyyid Abdullah, Seyyid Mehdî, Seyyid Murâd, Seyyid İsmail, Seyyid Ahmed, Seyyid Ma’d, Seyyid Nizâr, Seyyid Abdülazîz, Seyyid Mansûr, Seyyid Ebû Abdullah, Ebu’l-alâ Seyyid Hasan Tâhir, Seyyid Kâsım, Seyyid Abdullah, Seyyid Haydâr, Seyyid Cemâleddin [Abdülkadir Geylânî’nin dayısıdır], Seyyid Abdülcebbâr, Seyyid Hacı Kâsım Bağdâdî, Seyyid Abdülvehhâb, Seyyid Abdülaziz, Seyyid İzzeddin, Seyyid Kâsım, Seyyid Muhammed, Seyyid Kemâleddin, Seyyid Cemâleddin, Seyyid İbrahim, Seyyid Muhammed Şehâbeddin, Seyyid Muhammed Velî, Seyyid Abdullah, Seyyid Abdurrahman, Seyyid Muhammed, Seyyid Muhyiddin, Seyyid Mustafa, Seyyid Abdülhakim.

52 Kuku, *age*, I, 187-188.

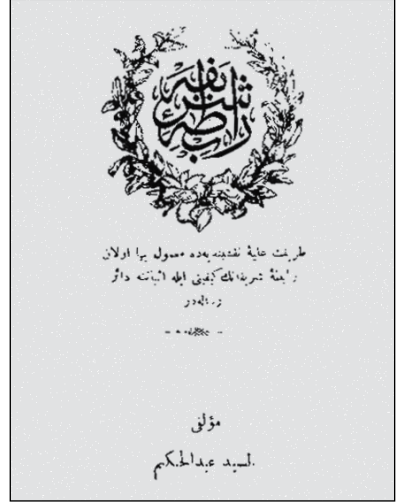
53 Kuku, *age*, I, 188-189.

3. Eserleri

Arapça ve Farsçaya vâkıf olan Abdülhakim Arvâsi'nin tespit edilebilen eser, risâle ve mektupları şunlardır:

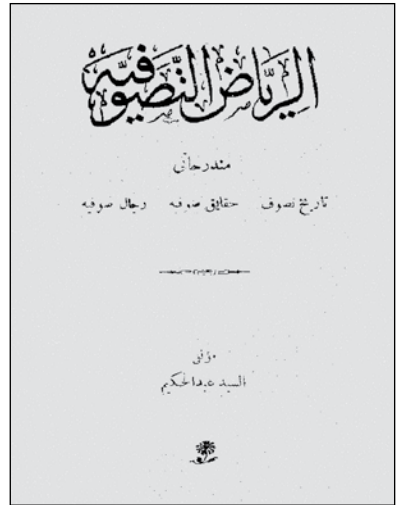
a. Râbîta-i Şerîfe

Adından da anlaşılacağı üzere eserde râbitanın tanımı, mâhiyeti, uygulanması, edepleri, şartları, usûl ve keyfiyeti gibi konular yanında şeriat, din, zikir, semâ gibi muhtelif husûslar ele alınmıştır. 1342/1923 yılında basılan eser,⁵⁴ 1974 yılında Necip Fazıl tarafından aynı isimle günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmıştır. Ayrıca Abdülhakim Arvâsi'nin risâle ve eserlerini derleyen Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsi'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 559-611) günümüz harflerine aktararak eklemiştir.

b. er-Riyâzu't-Tasavvufiyye

Abdülhakim Arvâsi tasavvufa dair konuları ana hatlarıyla incelediği bu eserini, Süleymaniye Medresesi'nde tasavvuf dersi müderrisi iken ders kitabı olarak kaleme almıştır. Eserde tasavvufun tanımı, başlangıcı, gayesi ve mevzuu gibi konularla birlikte vahdet-i vücûd, zikir, istikâmet, rızâ, murâkabe, zühd, halvet-uzlet, cem-fark fenâ-bekâ, heybet-üns, kabz-bast gibi bazı tasavvufî kavramların izahına yer vermiştir. İlk olarak 1341/1922 basılan bu eseri,⁵⁵ Necip Fazıl *Tasavvuf Bahçeleri* adıyla sadeleştirerek neşretmiştir.⁵⁶ Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim*

54 Es-Seyyid Abdülhakim, *Râbîta-i Şerîfe; Mübtediler için Tarikat-ı Alîyye-i Nakşebendiyye'nin Âdâbına Mübeyyin Bir Mektûb Sûreti*, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1342.

55 Es-Seyyid Abdülhakim, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, İstanbul: Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1341.

56 *Tasavvuf Bahçeleri*, sad. Necip Fâzıl Kısakürek, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 1991.

Arvâsî'nin Külliyyâtı adlı eserin ikinci cildine (s. 613-720) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir.

c. *Mevlûdü'n-Nebî*

Osmanlıca üç varaktan müteşekkil bu risâlede, Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi ve onun doğduğu geceye hürmeten okunan Mevlid-i şerîf'in hükmü gibi konular anlatılmaktadır. Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 76-80) günümüz harflerine aktararak eklemiştir. Ayrıca Necip Fazıl tarafından sadeleştirilen *Râbîta-i Şerîfe'nin* ek kısmında "Mevlûd" başlığı ile bu risâleye yer verilmiştir.⁵⁷

d. *Nefy ve İsbât Zikrinin Mufasssalen Âdâbı*

Zikrin tanımı, mâhiyeti ve âdâbının ele alındığı bu risâle, Abdülhakim Arvâsî'ye soru soran bir kişiye cevap mâhiyetinde yazılmıştır. Necip Fazıl tarafından sadeleştirilen *Râbîta-i Şerîfe'nin* ek kısmında bu risâlenin yeni harflere aktarılan şekli yer almaktadır.⁵⁸

e. *Eshâb-ı Kirâm*

Ashâb-ı kirâmın târifi, fazîleti, örnek şahsiyeti ve onlarla ilgili vârid olan âyet ve hadîs-i şeriflerden bahseden Osmanlıca bu risâleyi Abdülhakim Arvâsî'nin muhiblerinden Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 498-557) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir.

f. *Ecdâd-ı Nebî*

Hz. Peygamber'in ve diğer peygamberlerin anne, baba, dedelerinden bahsedilen on varaklık bu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 64-75) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir.

g. *Sefer-i Âhîret*

Ölüm ve ölüme hazırlık, vefat sırasında yapılması gerekenler, gasl (ölüyü yıkamak), tekfin (kefenlemek), cenaze namazı, taziye gibi konuların

57 *Râbîta-i Şerîfe*, sad. Necip Fâzıl Kısakürek, 10. Baskı, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2000, s. 196-200.

58 *Râbîta-i Şerîfe*, sad. Necip Fazıl, s. 159-164.

ele alındığı bu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 480-496) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir. Ayrıca Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihâl Saâdet-i Ebediyye* adlı eserinde bu risâleye yer vermiştir.

ğ. Keşkül

Bu eser, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserine almak için Hüseyin Vassaf'ın Abdülhakim Arvâsî'ye yönelttiği yirmi üç sorunun cevabını içermektedir. Abdülhakim Arvâsî'nin mahlası, lakabı, doğum tarihi, âilesi, tahsili, tarikata intisâbı, şeyhleri, silsilesi, hicreti, seyahatleri, İstanbul'a gelişi, Kâşgarî Dergâhı'ndaki şeyhliği gibi konuların yer aldığı bu eser, otobiyografi tarzında kaleme alınmıştır. Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin birinci cildine (s. 174-206) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir.

h. İslâm Hukûkunun İncelikleri

Cezaevleri umûm müdürü Baha Arıkan'ın Abdülhakim Arvâsî'ye yönelttiği İslâm hukuku ile ilgili cezâ, had, habs, ta'zîr, tekdîr, cezâların infâzı ve nevi' gibi sorduğu dokuz soruya cevap mâhiyetinde kaleme alınmıştır. Söz konusu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin birinci cildine (s. 371-389) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir. Ayrıca Necip Fazıl, sadeleştirdiği *Rabita-i Şerîfe*'de bu risâleye yer vermiştir.⁵⁹

1. Tesbih Kullanmanın Meşru'iyyeti ve Mebde-i Zuhûru

Mezkûr eserin nerede olduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat böyle bir eserin varlığını Abdülhakim Arvâsî'nin Hüseyin Vassaf'a belirttiği ifadelerden anlıyoruz.⁶⁰

i. Ekber-i Kebâir

Büyük günah ve küfre sebep olan konuların işlendiği bu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı* adlı eserin birinci cildine (s. 582-596) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir. Ayrıca

59 *Râbita-i Şerîfe*, sad. Necip Fâzıl, s. 129-142.

60 Kuku, *age*, I, 198.

Necip Fazıl tarafından sadeleştirilen *Râbita-i Şerîfe*'de özetlenerek verilmiştir.⁶¹

j. *Namaz Risâlesi*

Namazın farzları, sünnetleri, müstehabları, mekrûhları, müfsidleri, âdâbı, erkânı, kemâli, önemi, fazileti, mükâfatı gibi hususlardan bahseden bu risâleyi Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsi'nin Külliyyâtı* adlı eserin ikinci cildine (s. 325-373) günümüz harflerine aktarılmış hâlini eklemiştir.

k. *Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşbendiyye'nin Âdâbını Mübeyyin Bir Mektup Süreti*

Râbita ve zikrin çeşitlerine yer verilen bu risâle, Abdülhakim Arvâsi'nin *Râbita-i Şerîfe* isimli eserinin ikinci baskısının ön kısmına alınmıştır.⁶²

Diğer Eserleri

Abdülhakim Arvâsi'nin muhiblerinden Süleyman Kuku, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsi'nin Külliyyâtı* adlı eserinde Abdülhakim Arvâsi'nin mektûbâtına yer vermiştir. İlgili kısımlar ise şöyledir: Bir rüyânın ta'biri (I, 390-395); Rûh risâlesi (I, 396-415); Râbita ve zikir hakkında mektûb (I, 418-427); Aklın tefsiri (I, 445-448); Helal ve haramın tarifi (I, 448-449); İmân (I, 449-450) Kazâ ve kader (I, 450-451); Şerîat, tarîkat, hakikat (I, 456-457); Semâ (I, 502-504); Kur'ân-ı azimûşân'ın tilâveti (I, 504-509); Şerîat, din, Kur'ân (I, 511-513); Cin risâlesi (I, 530-535) Esmâ'ül-hüsna (II, 11-24); Abdülhakim Arvâsi'nin Ahmed Râşid Efendi'ye zikir mevzûndaki mektûbu (II, 25-28).

Abdülhakim Arvâsi'nin sevenlerinden Hüseyin Hilmi Işık, *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*⁶³ adlı eserinde Abdülhakim Arvâsi'nin mektûbâtına yer vermiştir. İlgili kısımlar ise şunlardır:

Abdülhakim Arvâsi'nin Medresetü'l-Mütehassisîn'de tasavvuf dersi muallimi iken üniversite öğrencisine yazdığı mektûb (s. 73-76); Adâlet,

61 *Râbita-i Şerîfe*, sad. Necip Fâzıl, s. 104-124.

62 Arvâsi, *Râbita-i Şerîfe*, İstanbul 1342, s. 1-10.

63 Işık, *Seâdet-i Ebediyye*, 1998.

aklın tefsiri, helâl ve harâm, îmân, kazâ ve kader ile ilgili risâle (s. 402-412); Tefsîr kitâbları ve hadis-i şerîfler ile ilgili mektûb (s. 413-421); Abdülhakim Arvâsî'nin yemek duası (s. 651); Cin hakkında bir mektûb (s. 735-742); Rûhların hazır olması hakkında mektûb (s. 743-744); Mu'cize, kerâmet, firâset ve sihr hakkında yazılmış mektûb (s. 747-748); Zikir ve râbîta konularının ele alındığı bir mektûb (s. 921-923).

II. Abdülhakim Arvâsî'nin Tasavvuf Anlayışı

İslâmî ilimlerde derin vukûf sahibi olan Abdülhakim Arvâsî, muhtelif konularda görüşler beyan etmiştir. Bu görüşlerden bir kısmını eserlerinde, bir kısmını konuyla ilgili soru soran kişilere cevap mâhiyetinde dile getirdiği mektuplarda belirtmiştir. Abdülhakim Arvâsî'nin tasavvufî görüş ve düşüncelerinde İmâm-ı Rabbânî'nin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü o, İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât* adlı eserini en mükemmel ve kıymetli bir tasavvuf kitabı olarak kabul eder.⁶⁴

I. Tasavvuf

Abdülhakim Arvâsî'ye göre tasavvuf; ilmî, zevkî ve vicdânî bir husûs olduğundan dolayı şânına lâyık bir şekilde insanların anlayacağı bir dille ifadesi mümkün değildir.⁶⁵ Konuyla ilgili olarak Abdülhakim Arvâsî, şu örneğe yer vermektedir: Nasıl ki yemeğin lezzeti çatal ve bıçakla aranıp bulunamıyorsa, ona göre tasavvuf da akılla tam olarak kavranamaz.⁶⁶ Bu mânâda "sûfî" kelimesinin menşeiini gönlün bütün yabancı unsurlardan arındırılarak ilâhî zikirle donatılması ve böylece kalbin safâsını kazanması olarak açıklamaktadır.⁶⁷ Kısaca ona göre tasavvuf, sûfnin beşerî sıfatlardan çıkıp melekî sıfatlara bürünmesi ve böylece en yüce ilâhî ahlâka sahip olmasıdır.⁶⁸

Hattat Halim Özyazıcı tarafından istinsah edilen Abdülhakim Arvâsî'nin "Rûh" isimli eserinin birinci sayfası.

64 Işık, *age*, s. 462.

65 Arvâsî, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, s. 8.

66 Necip Fazıl, *O ve Ben*, s. 93.

67 Arvâsî, *age*, s. 15.

68 Arvâsî, *age*, s. 16.

Tasavvufun künhüne vâkıf olmayan kişiler, tasavvufun sonradan ortaya çıktığını belirtse de Abdülhakim Arvâsî, tasavvufun Hz. Peygamber'e dayandığını kabul etmektedir. Ona göre tasavvufun başlangıcı, nübüvvet ve risâlet ile aynıdır.⁶⁹ Bilindiği üzere her ilim dalının ulaşmak istediği bir gaye ve hedefi vardır. Ona göre tasavvuf ilminin gayesi kötü ahlâktan, maddî ve mânevî düşük vasıflardan arınarak, üstün vasıflarla donanmaktır. Nihayetinde en üstün Peygamber'in ahlâkını kazanarak ilâhî ahlâk ile sıfatlanmak, böylece şer'î amelleri kolaylıkla ve rahatlıkla ifâ etmektir.⁷⁰ Tabii ki tüm bu ifade edilenler, öncelikle nefse ve onun isteklerine karşı muhalefetle gerçekleşir. Çünkü ona göre nefsânî isteklere meyletmek rabbânî dostluk ve huzûra engel olmaktadır.⁷¹ Abdülhakim Arvâsî tasavvufun konusunu ise keşf, müşâhde, vecd ve vicdan yoluyla insanda meydana gelen ilâhî tecelliler ile Allah'ın isim ve fiilleri olarak açıklar. Ona göre Hz. Peygamber, kendisinin vârisleri olan hakîki âlimlere iki tür ilim miras bırakmıştır. Bunlardan biri zâhir diğeri bâtın ilmidir. Zâhir ilmini sahâbe Hz. Peygamber'den almıştır. Sonraki yıllarda tâbiiler ve müctehidler bu ilmi araştırıp en derin şekilde öğrenmişlerdir. Bu ilmin çerçevesi ise Kitap, sünnet, tefsir ve diğeri ilimlerle çizilmiştir. Meselâ tıp, maden, nebatât, hayvanât, hendese vb. zâhir ilimleridir. Bâtın ilmi ise mânâ âleminde elde edilen bir ilimdir. Bu ilim, gayb âleminden mahlûkâtın en bilgini olan peygamberlerin yüksek rûhlarına ilâhî bir lütuf olarak sunulmuştur. Abdülhakim Arvâsî'ye göre bir ilmin mevzû ne kadar üst konumda ise bahsedilen ilim de o kadar yüksek mertebededir. Dolayısıyla bâtın âlimlerinin nasibi ve mevzû olan Allah'ın Zât'ından bahseden tasavvuf ilmi, zâhir âlimlerinin mevzû olan aklî ve naklî ilimlerden daha üstündür.⁷²

II. Zikir

Abdülhakim Arvâsî'ye göre, hatırlamak kalple ilgili olduğu için, zikir ancak kalbî olanla gerçekleşir. Sadece dil ile zikrin hakîkatine erişilemez. Çünkü "Kalpler, ancak Allah'ı zikretmekle tatmin olur."⁷³ âyetine göre hakîki zikir kalpte gerçekleşir.⁷⁴ Böyle olmakla birlikte söz, iş ve davranışlarında di-

69 Arvâsî, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, s. 19.

70 Arvâsî, *age*, s. 20, 23.

71 Arvâsî, *age*, s. 28.

72 Arvâsî, *age*, s. 24, 26.

73 er-Ra'd 13/28.

74 Arvâsî, *Râbıta-i Şerîfe*, s. 49.

nin ölçülerine uyan kimse zâkirdir. Abdülhakim Arvâsi, özellikle zikrin devamlı olması gerektiğini vurgular.

Abdülhakim Arvâsi zikri üç kısma ayırır: Birincisi sadece kalp ile yapılan, ikincisi sadece dil ile yapılan, üçüncüsü her ikisiyle yani kalbin ve dilin birlikte katılmasıyla yapılan zikir. Ona göre kalp ve dil ile aynı anda gerçekleşen zikir daha makbuldür. Bu şekilde yapılan zikir, adetâ nûr üstüne nûrdur.⁷⁵ “*Muhakkak ki siz sağıra veya mevcûd olmayana dua etmiyorsunuz.*”⁷⁶ mealindeki hadisten yola çıkarak Abdülhakim Arvâsi, gizli zikrin (zikr-i hafî) açık zikirden (zikr-i cehrî) daha efdâl olduğunu belirtir. Çünkü gizli zikre kibir ve riyâ gibi birtakım olgular karışmamaktadır.⁷⁷ “*Rabbinizi nefsinizde zikrediniz*”⁷⁸ âyeti ile ve hafî zikrin Hz. Peygamber’in Sevr mağarasında Hz. Ebubekir’e tâlim buyurması ile başladığını ifade ederek, bunun Kur’ân ve sünnetle sâbit olduğunu söyler.⁷⁹ Zikrin tanımı ve âdâbı ile ilgili müstakil bir risâle kaleme alan Abdülhakim Arvâsi’ye göre zikir ve zikrin tesiri öyle derindir ki kimse onun derinliğine ulaşabilmiş değildir. Aynı zamanda zikir, kişinin sonuna varamayacağı nihayetsiz bir kâinât gibidir. Ona göre zikir öyle dalgalı bir deryâdır ki, bütün âlemler onun bir dalgasından bile haberdâr değildir. Zikir adetâ sâhilsiz bir buz deryasıdır ve kaplamadığı bir yer bırakmamıştır.⁸⁰

III. Râbita

Abdülhakim Arvâsi, tasavvufta dikkat çeken konulardan biri olan râbitanın üzerinde önemle durmuş, bu mevzûda *Râbita-i Şerîfe* adlı eserini kaleme almıştır. Ona göre râbita, her tarîkatta bulunan öncelikli şartlardan biridir. Fakat bunu kabul etmeyenler, ya râbitanın ne olduğunu bilmeyen ya da tarîkatın mânâ ve mefhûmunu tam olarak anlayamayan kimselerdir.⁸¹ Kısaca râbita, kâmil bir şeyhe kalpten bağlanıp, huzûr ve gıyâbında o zâtın sûretini hayâlinde muhâfaza etmekten ibârettir. Böylece mürîd, kâmil şeyhin sûretini zihninde muhâfaza ederek onun hâlleri ve sıfatlarıyla istidâdi nispetinde daha ileri makâmlara ulaşır. Bu bağlamda kendisine râbita edi-

75 Arvâsi, *er-Riyâzu’t-Tasavvufiyye*, s. 78-79.

76 Müslim, “Zikir”, 1955, IV, 2076-2077 (hadis no: 44, 45).

77 Arvâsi, *Râbita-i Şerîfe*, s. 55.

78 el-Ârâf 5/205.

79 Arvâsi, *age*, s. 4.

80 Arvâsi, *age*, s. 159.

81 Arvâsi, *age*, s. 9.

len şeyhin de kemâle ermiş olması şarttır.⁸²

Râbitanın edeplerini, şartlarını, nasıl ve ne kadar süre yapılacağını izah eden Abdülhakim Arvâsî, râbitayı üç kısma ayırmıştır:

1. Mürîd, kâmil sıfatlara sahip şeyhin sûretini karşısında tasavvur edip, hayal yoluyla iki kaşı arasına bakarak sûretteki rûhâniyetine yönelir. Bu bakışla birlikte cezbe ile kendinden geçme hâli başlayınca kadar râbitayı sürdürür. Kendinden geçme hâli zuhûr ederse, râbitayı bırakıp yeni hâl üzere kalır.

2. Sâlikin kendisini mürşidin kıyafetinde görmesidir. Sâlik, cezbe ile kendinden geçinceye kadar bu hâli muhâfaza eder. Râbitanın bu çeşidinde sâlik, şeyhin sûreti ile mütelebbis olduğundan buna “Râbita-i telebbüsiye” denir.

3. Sâlikin, mürşidinin sûretini karşısında görerek ona kalbinin tam ortasında yer vermesi, kalbini geniş bir dehliz gibi farzederek mürşidinin o dehlizde yürüyor, kendisine doğru geliyor şeklinde düşünmesidir. Sâlik için en faydalı olan râbita budur.⁸³

Abdülhakim Arvâsî’ye göre, kâmil insan Allah’ın halîfesi olmak bakımından Hakk’ın aynasıdır. Şeyhin rûhaniyetine basîret gözüyle bakan sâlik, o rûhaniyette Hakk’ı görür.⁸⁴ Abdülhakim Arvâsî sadece hayatta iken değil, vefatından sonra da şeyhe râbita edilebileceğini söyler. Ona göre şeyhin kabrini ziyaret eden sâlik feyiz almaya, mevtâ da feyiz vermeye kâbiliyetli ise bir eser zuhûr eder.⁸⁵ Abdülhakim Arvâsî’ye göre mürîd, râbita hâlinde yaptığı zikir ve ibâdetinden daha fazla zevk alır. Bu yolda daha çabuk ilerler. Allah’a yakınlığın en yüksek derecelerine ulaşır.⁸⁶ Sâlik, vâsitasız bir şekilde Hak’tan feyiz alma kâbiliyetine ulaşınca kadar râbitaya devam eder. Vâsitasız feyiz alma durumu zuhûr edince râbitayı terk eder. Bununla birlikte her ne kadar vâsitasız feyiz alma hâli gerçekleşse de sâlik bağlı olduğu şeyhin sevgisini dâimâ kalbinde muhâfaza eder. Çünkü böyle bir sevgi kişiyi üns makâmına yaklaştırır.⁸⁷ Abdülhakim Arvâsî, pek çok kimsenin bid’at olarak kabul ettiği râbitayı en ince noktalarına kadar izâh

82 Arvâsî, *age*, s. 9-10.

83 Arvâsî, *Râbita-i Şerîfe*, s. 18-19.

84 Arvâsî, *age*, s. 20.

85 Arvâsî, *age*, s. 21.

86 Arvâsî, *age*, s. 7.

87 Arvâsî, *age*, s. 23.

etmiştir. Kur'an, hadîs ve bazı İslâm âlimlerinin eserlerinden deliller göstererek râbitanın yabancı bir unsur olmadığını anlatmıştır. “*Ey İmân edenler! Allah’a karşı takvâ sahibi olun. Ona ulaştıracak vesîle arayın.*”⁸⁸ “*Ey imân edenler! Allah’tan korkun ve sâdiklarla beraber olun*”⁸⁹ gibi muhtelif âyetleri bu konuda delil kabul etmiştir.

IV. Vahdet-i Vücûd

Abdülhakim Arvâsi’ye göre vücûd yani Hak, her hayrın ve kemâlin başıdır. Adem yani yokluk diğer bir ifadeyle mâsivâ âlemi ise tüm şer ve noksan olanların kaynağıdır. Ona göre, “mümkün”e vücûd isnâd etmek, hayır ve kemâli onda görmek Allah’a ortak koşmak olur.⁹⁰

Abdülhakim Arvâsi, tasavvufun en ince meselelerinden biri olan vahdet-i vücûd konusunun bir akıl ve şuur işi değil, zevk ve vicdan işi olduğunu söyler.⁹¹ O, bu konuda İmâm-ı Rabbânî’nin sistemleştirdiği vahdet-i şühûd anlayışını kabul eder. Vahdet-i şühûd ise sâlikin, her şeyi, Allah’ın tecellileri olarak kabul etmesi ondan başkasını görmemesi hâlidir.⁹² Abdülhakim Arvâsi, bu girift meselenin İmâm-ı Rabbânî tarafından çözümlendiğini ve anlaşılır hâle getirildiğini ifâde eder.⁹³ İbnü’l-Arabî’nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd ile İmâm-ı Rabbânî’nin kabul ettiği vahdet-i şühûd anlayışı arasındaki belirgin farklara değinen Abdülhakim Arvâsi, İmâm-ı Rabbânî’yi okumadan bu meselenin tam olarak anlaşılamayacağını ifade eder.⁹⁴

V. Tevhîd

Abdülhakim Arvâsi, tevhîdi açıklarken Sühreverdî’nin *Avârifü’l-Maârif* adlı eserinden alıntılar yapar. “Tevhîd-i imânî”, “Tevhîd-i ilmî” ve “Tevhîd-i hâlî” olmak üzere tevhîdin üç mertebesini şöyle izâh eder:

a. Tevhîd-i imânî: Zâhir ilminden hâsıl olan bu tevhîd, âyet ve hadîslerin gösterdiği doğrultuda “Allah’ı dil ile ikrâr kalp ile tasdik etmek”tir. Peygamberlerin getirdiklerini kabul etmektir. Dolayısıyla Abdülhakim Arvâsi’ye göre, tasavvuf ehli olsun veya olmasın bütün mü’minlerde imânın zarûri

88 el-Mâide 5/35.

89 et-Tevbe 9/119.

90 Arvâsi, *er-Riyâzu’t-Tasavvufiyye*, s. 150.

91 Arvâsi, *age*, s. 20.

92 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay, 1999, s. 553.

93 Arvâsi, *age*, s. 154.

94 Arvâsi, *age*, s. 152-159; Necip Fazıl, *O ve Ben*, s. 187.

olması hasebiyle bu mertebe ortaktır. Ancak diğer mertebelerde sûfiler husûsi bir yere sahiptir.

b. Tevhîd-i ilmî: Bâtın ilminden kazanılan bu tevhîde, ilme'l-yakîn denir. Tasavvuf yolunun başlangıcında bulunan sâlike göre Allah'tan başka hakîkî mutlak varlık yoktur. Onun zâtından başka diğer zâtlar, sıfatlar ve fiiller yok hükmündedir. O, her bir zâtı, Mutlak Zât'ın varlık nûrunun parıltısından meydana gelmiş kabul eder. Her bir sıfatı da Mutlak Sıfat'ın nûrundan bir ışıltı olarak düşünür. Ona göre tevhidin bu mertebesi, tasavvuf ve sülûk ehlinin tevhid mertebelerinin ilkidir.

c. Tevhîd-i hâlî: Abdülhakim Arvâsî'ye göre bu mertebede tevhid ehli sâlik, Hak'ın cemâlinin müşâhedesine öyle dalmıştır ki artık Mutlak Bir'in zâtı ve sıfatlarından başkası onun gözünde görünmez olur. Bu hâl içindeki sâlik, bir damla misâli, tevhid denizinin şiddetle çarpışan dalgaları arasına düşer ve cem denizinde âdetâ boğulur. Tevhid-i ilmînin menşei murâkabe olduğu gibi, tevhîd-i hâlînin menşei de müşâhede nûrudur. Bunların dışında insanların ulaşamayacağı bir tevhid mertebesi daha vardır ki o da tevhid-i ilâhîdir. Allah, ezelde kendi kendine vahdâniyet vasfıyla sıfatlanmıştır. “Her şey yok olucudur. Ancak onun vechi değil”⁹⁵ âyetinde ism-i fâil sığasında işaret edildiği üzere, eşyânın tüm varlığı, O'nun varlığında yok olmaktadır. Tevhid-i ilâhî, bütün noksanlık vasıflardan uzaktır ve arınmıştır. Mahlûkâtın tevhidi ise, kendi varlıklarının noksanlığı sebebiyle eksiktir.⁹⁶

Tevhidin bu üç mertebesini açıkladıktan sonra fiillerin tevhîdi konusuna değinen Abdülhakim Arvâsî'ye göre Hak yolunda olan sâlik, öncelikle hakikatleri bilmelidir. Hakikatler de ilâhi ve kevnî olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. İlâhi hakikatler Allah'ın isimlerinde tecellî ederken, kevnî hakikatler ise eşyânın isimlerinde tecellî eder. İnsan, hayvan, melek ve cin gibi isimlerin sahipleri, “vâhidîyet” mertebesindeki (bu mertebeye “taayyün-i evvel”, “âlem-i ceberût”, “hakikat-i Muhammediyye” denir) dereceden inip de her biri kendi mertebesinde taayyün edince ve varlık hâlini alınca başka başka olur. Bunun içindir ki hakikat tek, taayyünler ise çoktur denilmiştir. Birçok benzerlikler arasında görünen, aslında tek bir hakikattir. Bu çokluk zâtta değil taayyünlerdedir. Her ismin sûretinde görünen birbirine benzeyen tecellîler ise hakikatte birdir. Hak vücûdunun iki mertebesinden birincisi zât mertebesidir ki onda sıfat tasavvur olmaz. Bu mertebeye

95 er-Rahman 55/26.

96 Arvâsî, *er- Riyâzu't-Tasavvufiyye*, s. 132-140.

“Zât”, “Ahâdiyet”, “Lâhut âlemi” ve “Taayyünsüz âlem” gibi isimler verilmektedir. Bu makam sadece zevk vâsıtasıyla hissedilmektedir. Herhangi bir şekilde târifi mümkün değildir. İkinci merteye ise zât ile beraber sıfatların olduğu mertebedir. Buna “Hazreti Vâhidiyyet” denir. Bu mertebenin zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki yönü vardır. Bâtinî yönüne “Hazreti Ulûhiyyet”, zâhirî yönüne ise “Hazreti Rubûbiyyet” denilir. Abdülhakim Arvâsi’ye göre vücûd mertebelerinin zuhûru üç, beş, yedi veya daha çoktur. Yani vücûd mertebeleri sayısız ve sonsuzdur. Mertebeleri bilmek, vücûddaki vahdeti zevk yoluyla hissetmeye bağlıdır. Güneşin ışığı güneşin kendisinden ayrı bir varlık olmadığı gibi bu mertebeler de “Bir” ve “Mutlak” varlıktan ayrı birer varlık değildir. Hakk’a tâlib olan kişi öyle bir noktaya gelir ki her gördüğünü Hakk’ın fiili bilir. Hakk’ı müşâhede eder. İşte bu mertebeye tevhîd-i ef’al diğerk bir ifâdeyle fiillerin birliği denilir.⁹⁷ “Artık hangi tarafa dönerseniz dönün, Allah’ın Vechi (Zât’i) işte oradadır.”⁹⁸ âyeti bu duruma işaret etmektedir.

Sonuç

Abdülhakim Arvâsi te’lif ettiği eserleri, düşünce ve fikirleri ile Kâşgarî Tekkesi’nde icrâ ettiği şeyhlik görevi ile yetiştirdiği talebeleri ile çeşitli bölgelerdeki ilmî-dinî irşâd faaliyetleri ile toplumun muhtelif kesimleri üzerinde etkili olmuş önemli bir şahsiyettir. Abdülhakim Arvâsi, bir taraftan İslâm tasavvuf kültür ve geleneğini muhafaza ederken, bir taraftan da Cumhuriyet devrinde öne çıkan hızlı değişimleri tecrübe etmiştir. Tasavvufî düşüncenin hizmet sahaları olan tekkelerin kapandığı bir ortamda eserleri ve hizmetleriyle aktif bir şeyh profili çizmiştir. Nitekim o, tekkeler kapatıldıktan sonra bile evinde verdiği sohbetleriyle, İstanbul’un muhtelif câmilerinde icrâ ettiği vaaz ve irşâd faaliyetleri ile tasavvufî düşünceyi etkin kılmaya gayret etmiştir.

Küçük yaştan itibaren düzenli bir dinî ve tasavvufî eğitim alan, zâhir ve bâtin ilimlerinde derin vukûfiyetiyle Abdülhakim Arvâsi, tasavvufî hayatında Nakşbendîliğin yanında Kâdirî, Çeştî, Kübrevî ve Sühreverdî gibi birden çok tarikattan hilâfet almış olması bakımından dikkat çekicidir. O aynı zamanda kültür, sanat, edebiyat, tefekkür ve aksiyon adamı olan Necip Fazıl Kısakürek ve Hüseyin Hilmi Işık gibi meşhur kişilerin tasavvufu yakından tanımlarına vesile olmuştur.

97 Arvâsi, *er-Riyâzu’t-Tasavvufiyye*, s. 142-150.

98 el-Bakara 2/115.

Tasavvufi kültürün özüksendiği çevrede yetişen, hem tasavvufun ince meselelerine hem de diğer İslâmî ilimlere vâkıf olan Abdülhakim Arvâsî, tarikat âdâb ve erkânına dâir te'lif ettiği eser ve risâlelerinin yanında, kendisine soru soran kişilere verdiği cevap mâhiyetindeki mektupları bulunmaktadır. Abdülhakim Arvâsî, mutasavvıf kişiliği ile birlikte Kur'an ve sünnet doğrultusunda bir hayat yaşamıştır. İnanç ve fikir dünyasında ise İmâm-ı Rabbânî'nin sistemli hâle getirdiği vahdet-i şuhûd görüşünü savunmuştur.

Kaynakça

- Albayrak, Sadık, *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul: Medrese Yay., 1979.
- Arvâsî, Abdülhakim, *Râbita-i Şerîfe*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1342.
- _____, *Râbita-i Şerîfe*, sad. Necip Fâzıl Kısakürek, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2000.
- _____, *er-Riyâzu't-Tasavvufiyye*, İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1341.
- Azamat, Nihat, "Abdülhakim Arvâsî", *DİA*, I, 211-212.
- Baz, İbrahim, "Seyyid Abdülhakim Arvâsî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şule Yay. 1996.
- BOA. DH. ŞFR. Dosya nr. 87, Belge nr. 293; Dosya nr. 88, Belge nr. 180; Dosya nr. 90, Belge nr. 218; Dosya nr. 92, Belge nr. 294.
- Cebecioğlu, Ethem, *20. Yüzyıl Türkiye Evliyâ Menâkıbı Allah Dostları*, Ankara: Alperen Yay., 2002.
- Ceride-i İlmiyye Mecmuası*, sayı: 48, 1337, s. 1484.
- Güner, Ahmet, *Tarikatlar*, İstanbul 1986.
- Işık, Hüseyin Hilmi, *Tam İlmihâl Seâdet-i Ebediyye*, İstanbul: Işık Kitabevi, 1968.
- _____, *Eshâb-ı Kirâm*, İstanbul 1988.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *O ve Ben*, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 2002.
- _____, *Başbuğ Velilerden 33 Altın Sisile*, İstanbul: Büyük Doğu Yay., 1993.
- _____, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul: Toker Yay., 1969.
- Kuku, Süleyman, *Son Halkalar ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî'nin Külliyyâtı*, I-II, İstanbul: Damra Yay., [ts.]
- Mırsiroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler*, İstanbul: Sebil Yay., 1967.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay, 1999.
- Uyan, Abdullatif, *Menkıbelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Berekât Yay., 1983.
- Üçışık, Taha, "Seyyid Abdülhakim Arvâsî", *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, İstanbul: Vefa Yay., 1993.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no: 2306.